

De Wolden

Landschap tussen

Fivel

en Siep

Klaas Wildeman

Op 4 september 1996 werd in Zuidbroek het Keuningcongres over de Wolden gehouden. Een congres waar de visie van de stedeling op het platteland centraal stond. Niet toevallig was de ondertitel van het prachtig themanummer van *Noorderbreedte* over dit congres: *Duurswold; naar een duurzaam stadslandschap tussen Groningen en Delfzijl*. Dit artikel gaat over hetzelfde gebied, maar we noemen het *Landschap tussen Fivel en Siep*, naar de twee riviertjes die een sleutelrol speelden in de ontwikkeling van dit landschap. Het artikel is een bescheiden poging aandacht te vragen voor het landschap zelf. Enkele concrete suggesties worden gedaan om een laatste glimp van de cultuurhistorische kenmerken te behouden of terug te brengen.

In 1836 maakte dominee Westendorp, predikant te Losdorp, een wandeling door de veenstreken rond Slochteren, de Wolden. Uit zijn verslag blijkt dat het eigene en ongewone van de streek een diepe indruk bij hem heeft achtergelaten. In de jaren zeventig van onze eeuw echter, veranderde de topografie van dit landschap ingrijpend toen er een ruilverkaveling werd uitgevoerd. Desondanks raakte de landbouw in een diepe crisis. Toen eind jaren tachtig het Natuurbeleidsplan kwam, zagen bestuurders daarin een kans de Wolden een nieuwe impuls te

geven. Het natuurontwikkelingsproject 'Midden-Groningen' werd geboren. Met dit project beoogde men de meest marginale gronden te onttrekken aan de landbouw en in te richten volgens de sjabloon: *'Riet met recreatief medegebruik'*.

Honderdzesentwintig jaar na het bezoek van dominee Westendorp geeft het Keuningcongres gerenommeerde ontwerpers de gelegenheid hun visie op de invulling van de ruimte rond het Natuurontwikkelingsproject te geven. Opmerkelijk was de bijdrage van Christophe Giroto, hoogleraar landschaps

architectuur te Versailles. Anders dan de andere sprekers nam deze buitenlander het bestaande landschap als uitgangspunt. Zijn betoog was de directe aanleiding tot dit artikel.

Onbewoond veengebied

Oorspronkelijk was het Woldgebied een onbewoond, moeilijk toegankelijk veengebied. De bewoners van de ten noorden ervan gelegen wierden Loppersum, Eenum, Leermens, Garrelsweer, Enzelens, Wirdum en Eekwerd gebruikten dit veengebied om te jagen en bessen te oogsten. Ook zullen ze er turf hebben gestoken, de enige brandstof waar deze wierdenbewoners over beschikten, omdat de kwelders vrijwel boomloos waren. Eeuwenlang waren de wierdenbewoners tevreden met deze extensieve exploitatie van de Wolden, maar volgens de meest gangbare opvatting is daarin zo'n duizend jaar geleden verandering gekomen. Omstreeks de

tiende eeuw begonnen de wierdenbewoners tamelijk abrupt het veengebied op grote schaal in gebruik te nemen voor akkerbouw. Ze verbeterden de ontwatering door slootjes vanuit het wierdengebied het veen in te graven. Zo ontstond een patroon van smalle stroken land begrensd door slootjes, min of meer loodrecht op de wal waarop de wierden liggen. De breedte van de stroken werd vooral bepaald door de eisen die de ontwatering stelde. De lengte werd bepaald door wat de ossen bereid waren in één keer te ploegen: vijfhonderd meter. Zo heeft de koe - net als op de kwelders - ook hier haar invloed op de vorming van het Groninger land laten gelden.

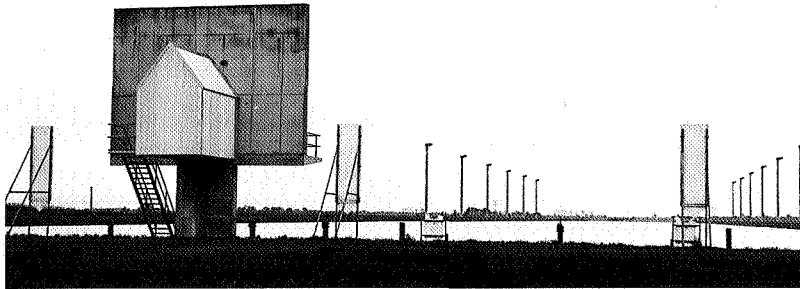
Verkavelingspatroon

Dat de Wolden vanuit het wierdengebied werden gekoloniseerd, blijkt wel heel duidelijk uit het verkavelingspatroon. Er zijn zelfs individuele wierden

aan te wijzen van waaruit het patroon als het ware ontspruit, zoals Loppersum, Eenum, Leermens en Wirdum. In feite is het verkavelingspatroon van de Wolden een voortzetting van de meedenverkaveling, een karakteristiek verkavelingstype dat is gebaseerd op de oude wadgeulen waaraan al zeshonderd jaar voor Christus de eerste wierden zijn ontstaan. We komen in dit gebied tussen de wierden en de wolden nog steeds de toponymen tegen als Meeden, Meedenland en Meedenerweg bij Wittewierum. Voorbeelden van oude wadgeulen zijn de Wijmers, met het daaraan ontstane Loppersum, Enzelermaar met Enzelens, Eekwerd maar met Eenum en Wirdumermaar met Wirdum. Door de effectieve ontwatering ontstond inklink van het veen. Om het water dat vanuit het hoger gelegen ongerept gebied toestroomde, naar de zijkanten af te leiden, werden leidlijken aangelegd. Door de inklink van het veen werd het gebied minder geschikt voor akkerbouw. Daarom gingen men de verkaveling stapsgewijs steeds verder opstrekken. Na de Graauwe Dijk ontstonden zo de Schildwolderdijk, de Groene Dijk en de Veendijk. Waarschijnlijk zijn er veel meer van dit soort tijdelijke achtergrenzen geweest dan deze nog bestaande toponymen doen vermoeden. In het verkavelingspatroon dat tot enige tientallen jaren geleden nog aanwezig was, zijn ze nog te herkennen. Een knik of een sprong in het patroon of het over grotere breedte samenvallen van achtergrenzen van stroken markeert mogelijk een tijdelijke leidijk. Op kaart 1 zijn deze locaties aangegeven. Meest intrigerend is de geheimzinnige, bijna verborgen lijn in het verkavelingspatroon tussen Wittewierum en Garreweer.

Ondanks de grote Ingriep floreert de landbouw niet in de Wolden. De grond zou te marginaal zijn, maar een bezoeker die de trotse boerderijen te Schildwolde en Hellum ziet, kan dat nauwelijks geloven. Maar veelal wonen er al lang geen praktiserende boeren meer in. Merkwaardig is dat niemand ervoor pleit deze boerderijenpracht actief te exploiteren. Foto's Klaas Wildeman

De roelbaan bij Harkstede. Hoeveel minachting moet je voor een landschap hebben om het met zo'n wanstalgig gedrocht op te zadelen? Foto Klaas Wildeman

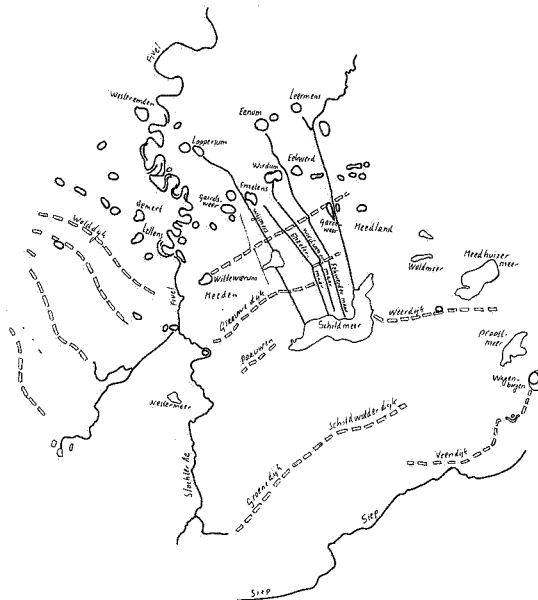
Veervormige verkaveling

Op topografische kaarten van vóór de ruilverkaveling is goed te zien dat de strokenverkaveling in het Woldgebied een voortzetting is van de meedenverkaveling, maar toch is de overgang tussen beide typen te herkennen; ze valt ongeveer samen met de Graauwe Dijk, de grens tot waar zich vroeger het veen uitstreekte. De Graauwe Dijk vertoont daarmee verwantschap met de Wolddijk, op de westelijke oever van de Fivel. Op kaart 2 zien we dat deze verwantschap tussen beide oevers nog veel verder gaat. De topografie op de westelijke oever is vrijwel het spiegelbeeld van het patroon op de oostelijke oever, met de Fivel zelf als symmetrieas. Zo ontstond een door de Fivel bepaalde veervormige verkaveling die zich, net als de Fivel, splitst in twee waaiers. Beide oevers van de Fivel hebben een vrijwel identieke ontwikkeling doorgemaakt, met opstreckende verkaveling en met opschuivende leidijken. Het verkavelingspatroon op de westelijke oever is nog intact.

Schildmeer

Opvallend is dat de strokenverkaveling zich niets lijkt aan te trekken van het Schildmeer. De enig mogelijke conclusie lijkt dat het meer jonger is dan de verkaveling. De abten Emo en Menko van Wittewierum (12e eeuw) noemen het Schildmeer al in hun kronieken. Het meer moet dus tussen de

tiende en het begin van de twaalfde eeuw zijn ontstaan, waarschijnlijk door een uit de hand gelopen vervening in combinatie met een stormvloed. Er lagen veel meer meren in het veengebied dicht tegen de klei aan, waaronder het Westermeer en het

Tunnelbos en vergezichten

De al eerder genoemde Franse hoogleraar Girot pleitte ervoor om, met het oog op de oorsprong van dit landschap, het midden laag te houden en eventuele nieuwe bebouwing aan te laten sluiten bij de bestaande bewoning van Schildwolde. Hij noemt dit rijkbeboste lint een tunnelbos. Een passend beeld: als je door de tunnelwand naar buiten stapt, kom je in de open ruimte waar je Paauwen in het noordwesten ziet liggen en in het oosten Koorngaast: een zandkop, slechts enkele meters verheven boven het

Kaart 1 Het gebied van de Fivel. Tussen de Fivel en Siep liggen de Wolden. Wierden zijn met rondjes aangegeven, oude leidijken met een stippellijn.

Proostmeer. Het is het gebied waar de exploitatie van het veen al was begonnen voordat er dijken waren.

Zandruggen

Ook de zandrug waarop de dorpen Schildwolde en Hellum liggen, vertoont het slotenpatroon geen verstoring. Toen de ontginning de zandrug naderde, was het veen er nog zo hoog dat het de rug bedekte, minstens twee à drie meter. Pas na verdwijning van het veen kwam de rug bloot te liggen. Deze trok vervolgens de verspreide bewoning naar zich toe. De strokenverkaveling is dus ouder dan de dorpen. De Schildwolder boeren hadden hun land van Paauwen tot aan Siep: stroken van acht kilometer lang en enige tientallen meters breed! Maar zo'n patroon was niet te handhaven. De ruilverkaveling van 1970 veranderde de verkaveling in een rationele blokverkaveling.

Kaart 2 Het verkavelingspatroon op de oevers van de Fivel. Het patroon vindt zijn oorsprong in de wierdenreeksen.

landschap, maar net voldoende om de grote witte boerderijen bij warm weer trillend in de lucht te laten hangen. Deze vergezichten zijn niet zonder betekenis. Eens markeerden ze de eigendomsgrenzen van de Schildwolder boeren; verre grenzen, die ze in dit open landschap vanuit hun boerderijen konden zien. Dat moet deze boeren een speciaal gevoel hebben gegeven.

Herstel meren

Ook het plan Midden-Groningen beoogt het midden met lage rietbegroeiing open te houden. Overigens valt het niet mee het plan achteraf nog iets van een historische aanvulling te geven. Daarvoor is er al te veel historie uit het gebied ver-

dwenen. Maar er lijkt ook nauwelijks naar mogelijkheden te zijn gezocht. Enkele suggesties daarvoor zou ik hier willen doen.

Zo zou ik graag zien dat het plan Midden-Groningen de verdwenen meren herstelt, zoals het Woldmeer ten oosten van het Schildmeer, het Proostmeer bij Wagenborgen en het Westermeer bij Luddeweer. Al was het maar als verwilderde rietplassen.

Voetpaden

Ook het aanleggen van voetpaden kan een bijdrage leveren aan de versterking van de band met het verleden. Vroeger vormden de boerenlanen langs de stroken land een dicht net van wandelwegen, waarvan in de zomer veelvuldig gebruik werd gemaakt.

Daarvoor is een net van saaië ruilverkavelingswegen in de plaats gekomen dat wandelaars geen alternatief biedt. Wellicht is er nog een enkele mogelijkheid om verdwenen sporen van de oude leidlijken terug te halen door op hun oorspronkelijk tracé voetpaden aan te leggen.

Langs het in de ruilverkaveling verdwenen oude kleistroompje Siep - ooit de natuurlijke scheiding tussen Fivelingo en het Oldambt - liep vroeger een voetpad. Het pad liep over een ruggetje langs dit stroompje. De plaatselijke bevolking noemde het 'Siepdiek'. Wellicht kan de loop van Siep weer worden gemarkeerd door dit voetpad terug te brengen in het landschap: een wandelpad van de Fraayemaborg tot Eelshuis en verder naar Wagenborgen.

Historische vaarroute

Het is jammer dat in het plan Midden-Groningen geen pogingen zijn ondernomen iets van de oude

Fivel terug te brengen. Een deel van deze oude rivier zou kunnen worden hersteld door een historische vaarroute te reconstrueren tussen Schaaphok en Woltersum. Dit was de oude vaarroute van Slochteren naar Groningen toen het Slochterdiep slechts tot Schaaphok liep.

Het zijn slechts enkele voorbeelden, maar hopelijk dragen ze bij tot meer aandacht en respect voor de historie in onze landschappen. —

Op het kerkhof van Schildwolde liggen opvallend veel vrouwen begraven die geboren zijn in het wierdengebied. Haalden de Woldjers - als echte kolonisten - hun vrouwen uit het 'moederland'? Meer curieus dan van historische betekenis. Foto Klaas Wildeman

